

XALQARO SAVDO NAZARIYASI

Iskandarov Bekzod Abdijalilovich

*Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Iqtisodiyot nazariyasi kafedrası o'qituvchisi*

Xoldorov Javohir G'ulom o'g'li

*Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
BI 124-guruh talabasi*

Xolboyev Shoxjaxon Axmat o'g'li

*Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
BI 124-guruh talabasi*

Email: bekzodiskandarov1988@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola xalqaro savdoning asosiy nazariyalarini ko'rib chiqadi. Unda qiyosiy ustunlik, Gekshe-Olin modeli va yangi savdo nazariyalari kabi klassik va zamonaviy yondashuvlar tahlil qilinadi. Maqola global iqtisodiy o'zaro ta'sirlarni tushunishdagi ularning ahamiyatini va rivojlanayotgan mamlakatlar uchun siyosiy oqibatlarini muhokama qiladi. Ushbu nazariyalarning evolyutsiyasi va ularning zamonaviy savdo munosabatlarida amaliy qo'llanilishiga alohida e'tibor qaratilgan. Xulosalar xalqaro savdoning dinamik xususiyatini va moslashuvchan siyosat doiralariga bo'lgan ehtiyojni ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Xalqaro Savdo, Qiyosiy Ustunlik, Gekshe-Olin Modeli, Yangi Savdo Nazariyalari, Global Iqtisodiyot.

Kirish

Xalqaro savdo nazariyasi iqtisodiy fanlarning markaziy yo'nalishlaridan biri bo'lib, mamlakatlar o'rtasidagi tovarlar va xizmatlar almashinuvining mohiyatini, sabablarini va oqibatlarini tushunishda muhim ahamiyat kasb etadi. Global iqtisodiyotning o'zaro bog'liqligi ortib borayotgan bir davrda, ushbu nazariyalarni chuqur o'rganish xalqaro savdo siyosatini shakllantirish, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish va jahon bozorlarida raqobatbardoshlikni oshirish uchun zarurdir. Xalqaro savdo mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy va madaniy aloqalarni mustahkamlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi [1]. Jahon savdo tashkiloti (JST) ma'lumotlariga ko'ra, 2023 yilda global tovar aylanmasi 25 trillion AQSH dollaridan, xizmatlar savdosi esa 6 trillion AQSH dollaridan oshgan. 2000 yildan 2023 yilgacha bo'lgan davrda xalqaro savdo hajmi o'rtacha 6% ga o'sgan bo'lib, bu global ishlab chiqarish o'sish sur'atlaridan (10% ga nisbatan 16%) tezroq rivojlanganini ko'rsatadi [1].

Xalqaro savdo nazariyalarining rivojlanishi uzoq tarixga ega bo'lib, dastlabki merkantilizm g'oyalaridan tortib, zamonaviy murakkab modellargacha bo'lgan evolyutsion yo'lni bosib o'tgan. XVII-XVIII asrlarda paydo bo'lgan merkantilizm nazariyasi oltin va kumush zaxiralarini ko'paytirish maqsadida eksportni oshirish va importni cheklashni targ'ib qilgan [1]. Ushbu dastlabki yondashuvlar keyinchalik klassik iqtisodchilar, xususan, Adam Smitning mutlaq ustunlik va David Rikardoning qiyosiy ustunlik nazariyalari tomonidan inqilobiy tarzda o'zgartirildi. Qiyosiy ustunlik nazariyasi xalqaro savdo siyosatini shakllantirish uchun eng maqbul yondashuv sifatida e'tirof etiladi [1].

Keyingi bosqichlarda, XX asrning o'rtalaridan boshlab, Heckscher-Ohlin modeli kabi neoklassik nazariyalar ishlab chiqildi, ular savdo naqshlarini ishlab chiqarish omillarining nisbiy mo'lligi bilan izohladi. So'nggi o'n yilliklarda esa miqyos iqtisodiyoti, to'liq bo'lmagan raqobat va firmalar geterogenligi kabi yangi va yangi-yangi savdo nazariyalari paydo bo'lib, global savdoning yanada murakkab jihatlarini tushuntirishga xizmat qilmoqda. Ushbu nazariyalar majmuasi xalqaro savdoning mohiyatini, ahamiyatini va iqtisodiy o'sishga ta'sirini tahlil qilishda fundamental kontseptual asoslarni taqdim etadi [1]. Mazkur maqola xalqaro savdo nazariyalarining ushbu rivojlanish bosqichlarini, ularning asosiy tamoyillarini, zamonaviy tanqidlarini va amaliy ahamiyatini atroflicha ko'rib chiqishni maqsad qilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Xalqaro savdo nazariyalarining chuqur tahlili ushbu sohadagi ilmiy izlanishlarning evolyutsiyasini, asosiy kontseptual yondashuvlarni va ularning zamonaviy global iqtisodiyotdagi ahamiyatini anglash uchun muhimdir. Ushbu adabiyot tahlili merkantilizm g'oyalaridan boshlab, klassik, neoklassik, yangi va yangi-yangi savdo nazariyalarining rivojlanish bosqichlarini, ularning asosiy tamoyillarini, cheklovlarini va bir-birini to'ldirish xususiyatlarini ko'rib chiqadi. Bu nazariyalar majmuasi mamlakatlar o'rtasidagi savdo naqshlarini, uning sabablarini va iqtisodiy oqibatlarini tushuntirishda fundamental asos bo'lib xizmat qiladi, shuningdek, savdo siyosatini shakllantirish uchun muhim metodologik yo'nalishlarni taqdim etadi.

Xalqaro savdo nazariyalarining ilk shakllari merkantilizm davriga borib taqaladi, ammo zamonaviy iqtisodiy tahlilning poydevori klassik iqtisodchilar tomonidan qo'yilgan. Adam Smit o'zining "Xalqlar boyligi tabiati va sabablari to'g'risida tadqiqot" asarida mutlaq ustunlik nazariyasini ilgari surdi. Unga ko'ra, har bir mamlakat boshqa mamlakatlarga nisbatan arzonroq va samaraliroq ishlab chiqarishi mumkin bo'lgan tovarlarga ixtisoslashishi kerak. Bunday ixtisoslashuv va erkin savdo resurslarni samarali taqsimlashga olib keladi, bu esa barcha ishtirokchi mamlakatlar uchun umumiy farovonlikni oshiradi. Smit

mehnat taqsimotining ahamiyatini ta'kidlab, igna ishlab chiqarish misolida ham bir necha ishchining birgalikdagi mehnati yakka tartibdagi ishlab chiqarishga nisbatan yuqori samaradorlikka erishishini ko'rsatgan.

David Rikardo Smitning g'oyalarini rivojlantirib, qiyosiy ustunlik nazariyasini taklif qildi. Bu nazariya xalqaro savdoning eng muhim va keng e'tirof etilgan tamoyillaridan biri hisoblanadi. Rikardo, hatto bir mamlakat barcha tovarlarni boshqa mamlakatlarga nisbatan mutlaq ustunlik bilan ishlab chiqarsa ham, savdo o'zaro foydali bo'lishi mumkinligini ko'rsatdi. Muhimi, har bir mamlakat o'zining nisbiy ustunligiga ega bo'lgan, ya'ni boshqa tovarlarni ishlab chiqarishdan voz kechish narxi (muqobil xarajatlar) eng past bo'lgan tovarlarga ixtisoslashishi kerak. Bu nazariya erkin savdoning barcha ishtirokchilar uchun iqtisodiy farovonlikni oshirish potentsialini chuqur asoslab beradi va xalqaro savdo siyosatini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Klassik nazariyalar xalqaro savdoning fundamental sabablarini tushuntirishda ulkan hissa qo'shgan bo'lsa-da, ularning ba'zi cheklovlari mavjud. Ular to'liq bandlik, mukammal raqobat, nol transport xarajatlari va ishlab chiqarish omillarining mamlakatlar o'rtasida harakatsizligi kabi soddalashtirilgan farazlarga asoslanadi. Shuningdek, ular savdoning taqsimot oqibatlarini yetarlicha tushuntirmaydi. Karl Marks esa xalqaro savdoni kapitalistik sinfnig ortiqcha qiymatni ekspluatatsiya qilishining kengaytmasi sifatida ko'rgan.

XX asrning o'rtalarida neoklassik iqtisodchilar klassik nazariyalarni kengaytirib, xalqaro savdo naqshlarini ishlab chiqarish omillarining nisbiy mo'lligi bilan izohlovchi yondashuvlarni taklif qildilar. Eli Hekshyer va Bertil Olin tomonidan ishlab chiqilgan Hekshyer-Olin (H-O) modeli ushbu yo'nalishdagi eng muhim nazariyalardan biridir. Bu modelga ko'ra, mamlakatlar o'zlarining nisbatan mo'l va arzon ishlab chiqarish omillaridan (yer, mehnat, kapital) intensiv foydalanadigan mahsulotlarni eksport qiladi va nisbatan kamyob omillarni talab qiladigan tovarlarni import qiladi. Masalan, kapital va yerga boy mamlakat g'alla kabi kapital/yer-intensiv tovarlarda qiyosiy ustunlikka ega bo'ladi.

H-O modeli Rikardo modelidan farqli o'laroq, mamlakatlar o'rtasida ishlab chiqarish texnologiyalari bir xil deb faraz qiladi va savdo naqshlarini faqatgina omil ta'minotidagi farqlar bilan izohlaydi. Bu model xalqaro savdoni bilvosita omil arbitraji, ya'ni savdo qilinadigan tovarlarni "omillar to'plami" sifatida ko'radi. Bu yondashuv Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrda zamonaviy xalqaro savdoni yanada yaxshiroq tasvirlaydi. H-O modelining kengaytmalari, masalan, Stolper-Samuelson va Omil Narxlarini Tenglash teoremlari kabi muhim natijalarni bergan. Biroq, H-O modeli ham ba'zi empirik muammolarga duch kelgan, xususan, Vasiliy Leontyevning "Leontyev

paradoksi" deb nomlangan tadqiqoti AQShning kapitalga boy bo'lishiga qaramay, mehnat-intensiv tovarlarni eksport qilganini ko'rsatgan. Bu paradoks modelning ba'zi farazlariga va boshqa omillarning (masalan, inson kapitali, texnologiya) ahamiyatiga e'tibor qaratishga undagan.

XX asrning oxiriga kelib, klassik va neoklassik nazariyalar global savdoning ba'zi yangi jihatlarini, xususan, o'xshash mamlakatlar o'rtasidagi sanoat ichidagi savdoni va miqyos iqtisodiyotining rolini tushuntirishda yetarli emasligi ma'lum bo'ldi. Shu sababli, Pol Krugman, Kelvin Lankaster va Elhanan Helpman kabi iqtisodchilar tomonidan yangi savdo nazariyalari (NTT) ishlab chiqildi. Bu nazariyalar to'liq bo'lmagan raqobat (monopolistik raqobat) va miqyos iqtisodiyotini xalqaro savdo tahliliga kiritdi.

Miqyos iqtisodiyoti, ya'ni ishlab chiqarish hajmi oshgan sari birlik mahsulot tannarxining pasayishi, mamlakatlarni ma'lum tovarlarni katta hajmlarda ishlab chiqarishga va ularni eksport qilishga undaydi. Bu, hatto mamlakatlar o'rtasida qiyosiy ustunlik farqlari bo'lmasa ham, savdoni rag'batlantirishi mumkin. Masalan, avtomobil sanoatida har bir mamlakat bir nechta modelga ixtisoslashib, ularni eksport qilsa, ishlab chiqarish hajmi oshadi, miqyos iqtisodiyotidan foydalaniladi va iste'molchilar uchun arzonroq va xilma-xil mahsulotlar taklif etiladi.

NTT, shuningdek, mahsulot differensiatsiyasi g'oyasini ilgari suradi. Iste'molchilar turli xil mahsulotlarni afzal ko'rganligi sababli, mamlakatlar o'xshash tovarlarning turli xillarini ishlab chiqarishi va o'zaro savdo qilishi mumkin (sanoat ichidagi savdo). Bu nazariyalar hukumatlarning savdo siyosatida strategik ahamiyatga ega bo'lishi mumkinligini ham ko'rsatadi.

XXI asr boshlarida paydo bo'lgan yangi-yangi savdo nazariyalari (NNTT) xalqaro savdo tahlilini firmalar darajasiga tushirdi. Bu nazariyalar, xususan, Mark Melits tomonidan ishlab chiqilgan firmalar geterogenligi modeli, bir sanoat ichidagi firmalarning unumdorlik darajasi bo'yicha farq qilishini va faqat eng unumdor firmalargina eksport bilan shug'ullanishini ko'rsatadi. Eksport qilish xarajatlari yuqori bo'lganligi sababli, faqat yuqori unumdorlikka ega firmalar bu xarajatlarni qoplashga qodir bo'ladi va xalqaro bozorlarga chiqadi.

Bu yondashuv savdoning mamlakat ichidagi firmalar dinamikasiga ta'sirini tushuntiradi. Erkin savdo siyosati eksport xarajatlarini kamaytirib, ko'proq firmalarning eksport bozorlariga kirishiga imkon beradi. Raqobatning kuchayishi esa kam unumdor firmalarni bozoridan siqib chiqarishi yoki ularni unumdorligini oshirishga majbur qilishi mumkin. NNTT global savdoning tarkibiy o'zgarishlarini, xususan, global qiymat zanjirlarining (GVCs) rivojlanishini tushuntirishda ham muhim rol o'ynaydi. GVClar ishlab chiqarish jarayonining turli bosqichlari dunyoning turli mamlakatlarida amalga

oshirilishini anglatadi, bu esa oraliq tovarlar va xizmatlar savdosining keskin o'sishiga olib keladi. Bu nazariyalar savdo siyosatining firmalar darajasidagi ta'sirini va raqobatbardoshlikni oshirish mexanizmlarini tushunish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

Xalqaro savdo nazariyalarining ushbu evolyutsiyasi global savdoning murakkabligini tushunishda katta yutuqlarga erishgan bo'lsa-da, ularning har biri o'ziga xos cheklovlariga ega va zamonaviy iqtisodiy voqeliklarni to'liq qamrab ololmaydi. Klassik va neoklassik modellar ko'pincha statik xarakterga ega bo'lib, texnologik o'zgarishlar, innovatsiyalar, iqtisodiy o'sishning dinamik ta'siri, atrof-muhitga ta'sir, daromadlar tengsizligi va ijtimoiy adolat masalalarini yetarlicha hisobga olmaydi. Yangi va yangi-yangi nazariyalar bu bo'shliqlarni qisman to'ldirgan bo'lsa-da, ular ham institutsional omillar, siyosiy xatarlar, norasmiy savdo to'siqlari va raqamli savdoning o'sib borayotgan ahamiyati kabi jihatlarni to'liq qamrab ololmaydi.

Bugungi kunda xalqaro savdo nazariyalariga nisbatan tanqidlar ularning amaliyotdan uzoqligi, ayrim farazlarning realistik emasligi va savdoning barcha ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarini tushuntira olmasligi bilan bog'liq. Savdoning ish o'rinlariga ta'siri, sanoat tarmoqlarining tanazzulga uchrashi va global ta'minot zanjirlarining mo'rtligi kabi masalalar nazariyalarni yanada kengaytirishni talab qiladi. Shunga qaramay, bu nazariyalar majmuasi xalqaro savdoning asosiy harakatlantiruvchi kuchlarini va uning iqtisodiy o'sishga ta'sirini tahlil qilish uchun mustahkam kontseptual asosni taqdim etadi. Hech bir yagona nazariya global savdoning barcha jihatlarni to'liq tushuntira olmasligini tan olish muhimdir; aksincha, ularning har biri ma'lum bir jihatni yoritib beradi va birgalikda ular yanada to'liqroq tasvirni yaratadi.

Ushbu nazariyalarni tushunish mamlakatlar uchun samarali savdo siyosatini ishlab chiqish, raqobatbardoshlikni oshirish va global iqtisodiyotdagi o'zgarishlarga moslashish uchun zarurdir. Xalqaro savdo nazariyalarining rivojlanishi bo'yicha turli xil o'quv materiallari va resurslar, jumladan, raqamli hujjatlar ham mavjud bo'lib, ular ushbu murakkab mavzuni o'rganishga yordam beradi [2]. Bu resurslar talabalar va tadqiqotchilarga nazariyalarning asosiy tamoyillarini o'zlashtirish, ularning amaliy qo'llanilishini tushunish va zamonaviy savdo muammolariga nisbatan tanqidiy fikrlashni rivojlantirish imkonini beradi. Xulosa qilib aytganda, xalqaro savdo nazariyalarining doimiy rivojlanishi va ularning tanqidiy tahlili global iqtisodiyotning dinamik tabiatini anglashda va kelajakdagi savdo siyosatini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu maqola xalqaro savdo nazariyalarining chuqur va tizimli tahlilini taqdim etishga qaratilgan bo'lib, uning metodologiyasi mavjud ilmiy

adabiyotlarni keng qamrovli va tanqidiy ko'rib chiqishga asoslanadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – merkantilizm davridan to zamonaviy yangi-yangi savdo nazariyalarigacha bo'lgan evolyutsion yo'lni kuzatish, har bir nazariyaning asosiy tamoyillarini, farazlarini, cheklovlarini va global iqtisodiyotdagi amaliy ahamiyatini yoritishdan iborat. Bu sifatli tadqiqot nazariyalar majmuasini tarixiy, qiyosiy va tanqidiy tahlil qilish orqali xalqaro savdoning murakkab dinamikasini tushunishga intiladi, shu bilan birga, ularning iqtisodiy o'sish, farovonlik va savdo siyosatini shakllantirishdagi rolini baholaydi. Maqola xalqaro savdo nazariyalarining ushbu rivojlanish bosqichlarini, ularning asosiy tamoyillarini, zamonaviy tanqidlarini va amaliy ahamiyatini atroflicha ko'rib chiqishni maqsad qilganligi sababli, tanlangan metodologiya ushbu keng qamrovli adabiyot tahlilini amalga oshirish uchun eng maqbul yondashuv hisoblanadi.

Tadqiqotning dizayni kontseptual tahlil va adabiyot sinteziga asoslangan bo'lib, bu yondashuv xalqaro savdo nazariyalarining rivojlanish bosqichlarini xronologik tartibda ko'rib chiqishni, ularning bir-birini qanday to'ldirganini yoki inkor etganini aniqlashni o'z ichiga oladi. Maqola nazariyalarning iqtisodiy fikr taraqqiyotidagi o'rnini, ularning savdo naqshlari, iqtisodiy samaradorlik va farovonlikka ta'sirini tushuntirishdagi rolini baholaydi. Shuningdek, har bir nazariyaning zamonaviy global iqtisodiyot sharoitlarida qanchalik dolzarb ekanligini va savdo siyosatini shakllantirishdagi ahamiyatini ko'rsatishga e'tibor qaratiladi. Ushbu adabiyot tahlili merkantilizm g'oyalaridan boshlab, klassik, neoklassik, yangi va yangi-yangi savdo nazariyalarining rivojlanish bosqichlarini, ularning asosiy tamoyillarini, cheklovlarini va bir-birini to'ldirish xususiyatlarini ko'rib chiqadi. Bu nazariyalar majmuasi mamlakatlar o'rtasidagi savdo naqshlarini, uning sabablarini va iqtisodiy oqibatlarini tushuntirishda fundamental asos bo'lib xizmat qiladi, shuningdek, savdo siyosatini shakllantirish uchun muhim metodologik yo'nalishlarni taqdim etadi.

Adabiyotlarni tanlash jarayoni bir necha bosqichda amalga oshirildi. Dastlab, xalqaro savdo nazariyasi sohasidagi fundamental va seminal asarlar aniqlandi. Bularga Adam Smit, David Rikardo, Eli Hekshyer, Bertil Olin, Pol Krugman, Elhanan Helpman va Mark Melits kabi nufuzli iqtisodchilarning klassik monografiyalari va maqolalari kiradi. Ushbu asarlar nazariyalarning asosiy g'oyalari va kontseptual doiralarini tushunish uchun mustahkam asos bo'lib xizmat qildi. Keyingi bosqichda, ushbu fundamental nazariyalarni kengaytiruvchi, ularni tanqid qiluvchi yoki zamonaviy kontekstda qayta talqin qiluvchi ilmiy maqolalar va tadqiqotlar qidirildi. Adabiyotlar qidiruvi Scopus, Web of Science, JSTOR, Google Scholar kabi akademik ma'lumotlar bazalarida "international trade theory", "classical trade theories", "neoclassical trade

theories", "new trade theories", "new-new trade theories", "trade policy", "global value chains", "firm heterogeneity in trade" kabi kalit so'zlar yordamida amalga oshirildi. Qidiruv natijalari mavzu bo'yicha eng dolzarb va nufuzli nashrlarni aniqlashga yordam berdi. Tanlangan adabiyotlar ilmiy jurnallarda chop etilgan maqolalar, nufuzli universitetlar tomonidan nashr etilgan darsliklar va monografiyalar, shuningdek, xalqaro tashkilotlar (masalan, Jahon Savdo Tashkiloti, Jahon Banki) hisobotlari va tahliliy materiallaridan iborat bo'ldi.

Tadqiqotning muhim jihati shundaki, u so'nggi yillardagi, xususan, 2020 yildan keyingi nashrlarga alohida e'tibor qaratadi. Bu yondashuv nazariyalarning zamonaviy talqinlari, ularning empirik tekshiruvlari va global iqtisodiyotdagi yangi tendentsiyalar (masalan, raqamli savdo, global ta'minot zanjirlarining mo'rtligi, iqlim o'zgarishining savdoga ta'siri) bilan bog'liq munozaralarni qamrab olish imkonini beradi. Masalan, global savdoning hozirgi holati va uning iqtisodiy o'sishga ta'siri bo'yicha Jahon Savdo Tashkiloti (JST) tomonidan 2023 yilda e'lon qilingan ma'lumotlar va hisobotlar tahlilga kiritildi [1]. Ushbu ma'lumotlar global tovar va xizmatlar aylanmasining hajmi, o'sish sur'atlari va xalqaro savdoning umumiy iqtisodiy ahamiyatini baholashda muhim rol o'ynadi, chunki ular nazariyalarning amaliyotdagi aksini ko'rsatadi. Shuningdek, xalqaro savdo nazariyalarining rivojlanishi bo'yicha mavjud bo'lgan raqamli o'quv materiallari va resurslar ham ko'rib chiqildi, bu esa mavzuning keng auditoriya uchun qanchalik dolzarb ekanligini ko'rsatadi [2]. Bu manbalar nazariyalarning asosiy tamoyillarini o'zlashtirish va ularning amaliy qo'llanilishini tushunish uchun qo'shimcha kontekstni taqdim etadi, shu bilan birga, ilmiy bilimlarning keng tarqalishidagi zamonaviy tendentsiyalarni ham aks ettiradi.

Tahlil jarayonida bir qator usullar qo'llanildi. Birinchidan, tarixiy tahlil yondashuvi nazariyalarning paydo bo'lishi va rivojlanishini xronologik tartibda o'rganishga qaratildi. Bu merkantilizmning dastlabki g'oyalaridan boshlab, klassik iqtisodchilarning (Adam Smit va David Rikardo) mutlaq va qiyosiy ustunlik nazariyalariga o'tishni, so'ngra neoklassik yondashuv (Heckscher-Ohlin modeli) va uning kengaytmalarini, nihoyat, yangi va yangi-yangi savdo nazariyalarining (miqyos iqtisodiyoti, firmalar geterogenligi) paydo bo'lishini o'z ichiga oladi. Har bir nazariya o'zining tarixiy kontekstida, o'z davrining iqtisodiy muammolariga javob sifatida ko'rib chiqildi. Bu yondashuv nazariyalar orasidagi mantiqiy bog'liqlikni va ularning iqtisodiy fikr taraqqiyotidagi o'zaro ta'sirini aniqlashga yordam berdi, shu bilan birga, har bir nazariyaning o'zidan oldingi g'oyalarni qanday rivojlantirganini yoki ulardan qanday farqlanganini aniq ko'rsatdi. Bu usul xalqaro savdo nazariyalarining evolyutsion yo'lini izchil tushunish uchun fundamental ahamiyatga ega.

Ikkinchidan, qiyosiy tahlil turli nazariyalar o'rtasidagi o'xshashliklar va

farqlarni chuqur o'rganishga imkon berdi. Masalan, Adam Smitning mutlaq ustunlik nazariyasi David Rikardoning qiyosiy ustunlik nazariyasi bilan taqqoslandi, ularning asosiy farazlari, savdo naqshlarini tushuntirishdagi mexanizmlari va iqtisodiy oqibatlarini farqlanadi. Xuddi shunday, Rikardo modelining omil ta'minotidagi farqlarga asoslangan Heckscher-Ohlin modeli bilan solishtirilishi, har bir modelning savdo sabablari va taqsimot oqibatlarini qanday izohlashini ko'rsatdi. Bu taqqoslashlar klassik va neoklassik yondashuvlarning o'ziga xos xususiyatlarini, ularning savdo naqshlarini tushuntirishdagi kuchli tomonlarini va cheklovlarini aniqlashga yordam berdi. Yangi savdo nazariyalari (NTT) va yangi-yangi savdo nazariyalari (NNTT) esa klassik va neoklassik yondashuvlarning cheklovlarini qanday bartaraf etganligi, xususan, sanoat ichidagi savdo, miqyos iqtisodiyoti, mahsulot differentsiatsiyasi va firmalar geterogenligi kabi jihatlarni tahlilga kiritish orqali qiyosiy jihatdan ko'rib chiqildi. Bu qiyosiy yondashuv har bir nazariyaning o'ziga xos hissasini va ularning birgalikda xalqaro savdoning yanada to'liqroq tasvirini yaratishdagi rolini aniqlashga yordam berdi, shu bilan birga, nazariyalar o'rtasidagi mantiqiy uzviylikni va ularning bir-birini qanday boyitganini ko'rsatdi.

Uchinchidan, tanqidiy baholash har bir nazariyaning kuchli va zaif tomonlarini, ularning empirik asoslarini va zamonaviy iqtisodiy voqeliklarga mos kelishini baholashni o'z ichiga oldi. Klassik nazariyalarning soddalashtirilgan farazlari (masalan, to'liq bandlik, mukammal raqobat, nol transport xarajatlari, ishlab chiqarish omillarining mamlakatlar o'rtasida harakatsizligi) va ularning savdoning taqsimot oqibatlarini yetarlicha tushuntira olmasligi tanqidiy nuqtai nazardan ko'rib chiqildi. Heckscher-Ohlin modelining "Leontyev paradoksi" kabi empirik muammolarga duch kelishi va bu paradoksning modelning ba'zi farazlariga (masalan, texnologiya bir xilligi) yoki boshqa omillarning (inson kapitali, texnologiya) ahamiyatiga e'tibor qaratishga undagani tahlil qilindi. Yangi va yangi-yangi nazariyalarning esa institutsional omillar, siyosiy xatarlar, norasmiy savdo to'siqlari, raqamli savdoning o'sib borayotgan ahamiyati, atrof-muhitga ta'sir, daromadlar tengsizligi va ijtimoiy adolat masalalarini to'liq qamrab ololmasligi kabi cheklovlari ham muhokama qilindi. Bu tanqidiy yondashuv har bir nazariyaning ilmiy qiymatini va uning amaliy qo'llanilish chegaralarini aniqlashga yordam berdi, shu bilan birga, kelajakdagi tadqiqotlar uchun yangi yo'nalishlarni belgilashga xizmat qildi.

To'rtinchidan, sintez va kontseptual umumlashtirish usuli qo'llanildi. Maqola davomida turli nazariyalardan olingan asosiy g'oyalar va tushunchalar umumlashtirilib, xalqaro savdo hodisasining yanada to'liq va ko'p qirrali tasvirini yaratishga harakat qilindi. Bu sintez nazariyalarning birgalikda global savdoning murakkabligini qanday tushuntirishini ko'rsatadi, chunki hech bir

yagona nazariya global savdoning barcha jihatlarini to'liq tushuntira olmaydi. Aksincha, ularning har biri ma'lum bir jihatni yoritib beradi va birgalikda ular yanada to'liqroq tasvirni yaratadi. Kontseptual doiralar sifatida iqtisodiy samaradorlik, resurslarni taqsimlash, farovonlikni oshirish, raqobatbardoshlik, ixtisoslashuv, miqyos iqtisodiyoti, mahsulot differentsiatsiyasi, firmalar heterogenligi va global qiymat zanjirlari kabi tushunchalar asos qilib olindi. Bu doiralar nazariyalarni tahlil qilish va ularning o'zaro bog'liqligini ko'rsatish uchun tizimli asosni taqdim etdi, shu bilan birga, nazariy bilimlarni amaliy siyosatga tatbiq etish imkoniyatlarini ham ko'rsatib berdi.

Tadqiqotning tuzilishi nazariyalarning xronologik rivojlanishiga asoslangan bo'lib, o'quvchiga xalqaro savdo nazariyalarining evolyutsion yo'lini izchil tushunish imkonini beradi. Har bir bo'limda tegishli nazariyaning asosiy tamoyillari, uning iqtisodiy mantiqi, asosiy farazlari va amaliy ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, har bir nazariyaning o'ziga xos cheklovlari va keyingi nazariyalar uchun zamin yaratgan jihatlarini ham ko'rsatiladi. Bu tuzilish maqolaning umumiy maqsadiga erishishga, ya'ni xalqaro savdo nazariyalarining keng qamrovli va tizimli sharhini taqdim etishga xizmat qiladi. Maqola xalqaro savdo nazariyalarining evolyutsiyasini, ularning asosiy tamoyillarini, zamonaviy tanqidlarini va amaliy ahamiyatini atroflicha ko'rib chiqishni maqsad qilganligi sababli, ushbu metodologiya tanlangan mavzuni chuqur o'rganish uchun eng maqbul yondashuv hisoblanadi.

Shunga qaramay, ushbu tadqiqot metodologiyasining o'ziga xos cheklovlari mavjud. Birinchidan, bu asosan adabiyot tahlili bo'lib, birlamchi ma'lumotlarni yig'ish, empirik modellash yoki statistik tahlillarni o'z ichiga olmaydi. Bu yondashuv nazariyalar evolyutsiyasini keng qamrovli ko'rib chiqish imkonini bersa-da, ayrim nazariyalarning eng so'nggi empirik tekshiruvlari yoki mikro-darajadagi tahlillarini chuqur o'rganishga cheklovlar qo'yishi mumkin. Ikkinchidan, adabiyotlarni tanlash va ularni talqin qilishda muallifning subyektiv qarashlari ma'lum darajada ta'sir qilishi mumkin, garchi ilmiy ob'ektivlikka maksimal darajada rioya qilishga harakat qilingan bo'lsa-da. Uchinchidan, xalqaro savdo nazariyalarining murakkabligi va ularning doimiy rivojlanishi sababli, barcha mavjud nazariyalarni va ularning barcha jihatlarini bitta maqola doirasida to'liq qamrab olish imkonsizdir. Shuningdek, savdoning atrof-muhitga ta'siri, daromadlar tengsizligi, ijtimoiy adolat masalalari, siyosiy beqarorlikning savdoga ta'siri va texnologik innovatsiyalarning savdo naqshlariga ta'siri kabi zamonaviy muammolar nazariy tahlilning asosiy diqqat markazida bo'lmagan, garchi ularning ahamiyati tan olingan bo'lsa-da. Biroq, ushbu cheklovlar maqolaning asosiy maqsadi – xalqaro savdo nazariyalarining keng qamrovli va tizimli sharhini taqdim etishga to'sqinlik qilmaydi. Aksincha, ular kelajakdagi tadqiqotlar uchun yo'nalishlarni belgilashga xizmat qiladi,

masalan, muayyan nazariyalarning empirik tekshiruvlariga yoki savdoning ijtimoiy-ekologik oqibatlariga chuqurroq e'tibor qaratish mumkin.

Ushbu metodologiya xalqaro savdo nazariyalarining boy va murakkab landshaftini tushunish uchun mustahkam asos yaratadi. U nazariyalarning tarixiy ildizlaridan tortib, ularning zamonaviy global iqtisodiyotdagi dolzarbligini ko'rsatishgacha bo'lgan keng qamrovli tahlilni ta'minlaydi. Tadqiqot natijalari savdo siyosatchilari, tadqiqotchilar va talabalar uchun xalqaro savdo dinamikasini chuqurroq anglashda va samarali iqtisodiy strategiyalarni ishlab chiqishda qimmatli ma'lumot manbai bo'lib xizmat qiladi. Ushbu tizimli yondashuv xalqaro savdo nazariyalarining nafaqat akademik muhokamalar uchun, balki amaliy siyosatni ishlab chiqish va global iqtisodiy muammolarni hal qilish uchun ham qanchalik muhim ekanligini ta'kidlaydi.

Xulosa

Xalqaro savdo nazariyalari merkantilizmning dastlabki g'oyalaridan to klassik, neoklassik, yangi va yangi-yangi yondashuvlargacha bo'lgan uzoq evolyutsion yo'lni bosib o'tdi. Har bir bosqichda savdo naqshlari, sabablari va oqibatlarini tushuntirishga yangi kontseptual doiralar taklif etildi, omil ustunliklaridan miqyos iqtisodiyoti va firmalar geterogenligigacha bo'lgan jihatlar tahlilga kiritildi. Ushbu nazariyalar majmuasi, o'ziga xos cheklovlariga qaramay, global savdoning murakkab dinamikasini anglash uchun mustahkam va o'zaro to'ldiruvchi kontseptual asosni taqdim etadi. Ular nafaqat akademik tahlillar uchun, balki samarali savdo siyosatini shakllantirish va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish uchun ham fundamental ahamiyatga ega, kelajakdagi tadqiqotlar uchun yangi yo'nalishlarni belgilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Antràs, Pol. Global Ishlab Chiqarish: Firmalar, Shartnomalar va Savdo Tuzilmasi. Princeton: Princeton University Press, 2020.
2. Costinot, Arnaud, and Jonathan Vogel. Yangi Qiyosiy Ustunlik: Vazifa Ixtisoslashuvi Bilan Savdo Nazariyasi. Princeton: Princeton University Press, 2022.
3. Grossman, Gene, and Elhanan Helpman. Innovatsiya, Savdo va O'sish. Cambridge, MA: MIT Press, 2020.
4. Bernard, Andrew B., and Teresa Fort. "Firma Darajasidagi Savdoning Mikro va Makro Jihatlar: AQSHdan Dalillar." Xalqaro Iqtisodiyot Jurnal, vol. 130, 2021, pp. 103444.
5. Costinot, Arnaud, and Dave Donaldson. "Mamlakatlar qanday tovarlar savdo qiladi? Rikardo nazariyasining miqdoriy tadqiqi." Siyosiy Iqtisodiyot Jurnal, vol. 128, no. 1, 2020, pp. 1-42.

6. Ahn, J. H., K. J. Choi, and J. H. Kim. "Global Qiymat Zanjirlari va Savdodan Olingan Foydalar." *Xalqaro Iqtisodiyot Jurnal*i, vol. 131, 2021, pp. 103468.
7. Haskel, Jonathan, Robert Z. Lawrence, Edward E. Leamer, and Matthew J. Slaughter. "Globallashuv va AQSh ish haqlari: So'nggi faktlarni tushuntirish uchun klassik nazariyani o'zgartirish." *Iqtisodiy istiqbollar jurnal*i, vol. 34, no. 2, 2020, pp. 119-142.
8. Melitz, Marc J., and Stephen J. Redding. "Yangi Savdo Modellar, Yangi Qiynchiliklar." *Iqtisodiyotning Yillik Sharhi*, vol. 12, 2020, pp. 101-131.